

ΑΠΟ ΤΟ ΣΠΙΤΙ ΤΟΥ ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗ ΣΤΗΝ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΤΑΞΗ

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΣ ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ ΣΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

Διαδρομές της έντυπης εικόνας στην Αθήνα από τον 19ο στον 21ο αιώνα και η μελλοντική της πορεία

Το 1839 εκτέθηκαν στην Αθήνα, στο σπίτι του Μακρυγιάννη, οι εικονογραφίες της Επανάστασης του

1821, έργα λαϊκών καλλιτεχνών, με επώνυμο μάλλον προσγορικό, των Ζωγράφων. Είχαν φιλοτεχνηθεί καθ' υπαγόρευση του στρατηγού. «Επιαιρνα τον ζωγράφο και βγαίναμεν εις τους λόφους και το 'λεγα: "Έτσι είναι εκείνη η θέση, έτσι εκείνη" αυτός ο πόλεμος έτσι έγινε" αρχηγός ήταν των Ελλήνων εκείνος, των Τούρκων εκείνος"» αφηγείται ο Μακρυγιάννης στα *Απομνημονεύματά* του. Ετοιμάστηκαν πέντε σειρές και παρουσιάστηκαν σε τραπέζι, στο οποίο είχαν προσκληθεί έλληνες και ξένοι αυλικοί, πολιτικοί, στρατηγοί, φιλέλληνες, οι πρεσβευτές των τριών Μεγάλων Δυνάμεων - διακόσιοι πενήντα άνθρωποι. Η εναρκτήρια έκθεση του νέου ελληνικού κράτους είχε εγκαινιαστεί με κάθε επισημότητα, αλλά δεν την πρόσεξαν παρά μόνον κάποιοι ενθουσιώδεις έλληνες αγωνιστές.

Κατά τις επόμενες δεκαετίες του 19ου αιώνα, αν ήθελε κανείς να δει έργα τέ-

χνης στην Αθήνα, θα έπρεπε να επισκεφθεί το Πανεπιστήμιο, το Πολυτεχνείο, το Ζάππειο, το Δημαρχείο, ή να περάσει από ναούς, υπουργεία, σχολεία, συλλόγους, λέσχες, σπίτια, ξενοδοχεία, γραφεία εφημερίδων, κυρίως όμως να μπει σε εμπορικά καταστήματα, οι βιτρίνες των οποίων λειτουργούσαν ως περιστασιακά εκθετήρια, και στα εργαστήρια των καλλιτεχνών. Η αύξηση των ατομικών εκθέσεων στα καταστήματα και στα εργαστήρια είναι θεαματική μέσα στις δεκαετίες: έτσι, τη δεκαετία του 1850 μετράμε μία έκθεση στο Πολυτεχνείο, μία σε ξενοδοχείο και τέσσερις εκθέσεις σε εργαστήρια· τη δεκαετία του 1860 δύο εκθέσεις στο Πολυτεχνείο, μία σε ναό, μία σε σπίτι, δύο εκθέσεις σε καταστήματα και πέντε σε εργαστήρια· τη δεκαετία του 1870 μία έκθεση στο Δημαρχείο, μία στην πλατεία του Πανεπιστημίου, μία σε ναό, είκοσι μία εκθέσεις σε καταστήματα-γραφεία και δώδεκα σε εργαστήρια· τη δεκαετία του 1880 μία έκθεση σε υπουργείο, δύο σε Δημαρχεία, μία σε λέσχη, μία σε γραφείο εφημερίδας, μία σε σχολείο, μία σε θέατρο, πενήντα πέντε εκθέσεις σε καταστήματα και είκοσι τρεις σε ε-

γαστήρια. Ο Γεώργιος Βιζυηνός (1849-1896), σε άρθρο του για την κατάσταση των εικαστικών τεχνών κατά την 25ετηρίδα της βασιλείας του Γεωργίου του Α' (*Εφημερίς*, 19 Οκτωβρίου 1888), διαπίστωνε με αρκετή δόση

Ζωγράφος, ο εικαστικός του ελληνικού αγώνα

σαρκασμού: «Τα εργαστήρια των παρ' ημίν καλλιτεχνών ομοιάζουν προς τα μοναδικά εκείνα των τουρκοκρατούμενων χωρών παντοπωλεία, εν οις, πλην των όσα εξοδεύονται, ευρίσκετε και τινα εύμορφα πράγματα μη έχοντα

μεν αγοραστάς, προς καλλωπισμόν δε μόνον ή επίδειξιν προ πολλού εκτεθειμένα, και διά τούτο μυϊόστικτα και βεβλαμμένα υπό του χρόνου». Τη δεκαετία του 1890 έγιναν μία έκθεση στο Πολυτεχνείο, μία στο Ζάππειο, μία σε σύλλογο, μία σε ναό, μία σε αίθουσα, δύο εκθέσεις σε ξενοδοχεία, ενενήντα επτά σε καταστήματα και είκοσι πέντε σε εργαστήρια. Η προσωπική επαφή λοιπόν - σωστότερα: η ανθρώπινη σχέση - αποτελούσε τη μόνη προϋπόθεση για την άμεση βίωση του έργου τέχνης στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα, κάτι που στην ψηφιακή Νέα Εποχή (που διεισδυτικά έχει αναλύσει ο Michel Lacroix από τη δεκαετία του 1990) πιθανόν ξενίζει.

Οι εικόνες εμφανίζονται στα έντυπα του 19ου αιώνα κινούμενες στο πλαίσιο της παραστατικότητας. Αποδίδονται με την ειδική μέθοδο της ξυλογραφίας σε όρθιο ξύλο, η οποία κατατασσόταν στις εφαρμοσμένες τέχνες και συνδεόταν άμεσα με την τυπογραφία. Η *Πανδώρα* - που, μαζί με την *Ευτέρπη*, είναι τα δύο πρώτα εικονογραφημένα ελληνικά περιοδικά των οποίων τις σελίδες κοσμούν συστηματικά ξυλογραφίες αρχικά ξένων και ύστερα κυρίως ελλήνων χαρακτών - το 1850 σε εκτενές σημειώμά της (τχ. 11) πρόβαλε αφενός τη σημασία της ξυλογραφικής τέχνης στην εικονογράφηση εντύπων, αφετέρου την αξία της για την αισθητική παιδεία και την καλλιτεχνική καλλιέργεια του κοινού: «Η ξυλογραφία, ήτις κατήντησε σήμερα αναπόφευκτον παρακολούθημα της ευρωπαϊκής δημοσιογραφίας, εισήχθη πρό τινων ετών και εις την Ελλάδα· και εκτός της *Ευτέρπης*, της *Πανδώρας* και τινων άλλων συγγραμμάτων, θέλουσι βεβαίως εκδοθή και νεώτερα· διότι η εικονογραφία δεν αποτελεί απλόν μόνον των οφθαλμών εντύπωμα, αλλά και διδάσκει διά περιγραφής ακριβεστέρας, λεπτομερεστέρας και ψηλαφητής, ούτως ειπείν, το αντικείμενον ούτινος ακροθιγώς πολλάκις άπτεται ο συγγραφέων, και αυτήν την φιλοκαλίαν διαμορφοί και ρυθμίζει». Ο διευθυντής του Βασιλικού Πολυτεχνείου Λύσανδρος Καυταντζόγλου (1811-1885) δεν παρέλειπε να υπογραμμίζει ότι η εισαγωγή και η διάδοση της ξυλογραφίας έγιναν για πρώτη φορά στην Ελλάδα μέσα στις αίθουσες του Πολυτεχνείου και ταυτόχρονα εξήρε τη συμβολή του Αγαθάγγελου Τριανταφύλλου (π. 1786-1872) και τις προόδους των μαθητών του. Το 1860, σε απολογισμό του για τη λειτουργία και την κατάσταση του Σχολείου προς το Υπουργείο των Εσωτερικών, επισήμαινε: «η αναγκαία τέχνη της ξυλογραφίας, η συντελούσα εις την έκδοσιν εικονογραφικών βιβλίων και εκπληρούσα ήδη άριστα τας ανάγκας της τυπογραφίας του τόπου, εν τω ημετέρω Πολυτεχνείω έλαβε την αρχήν αυτής, διδασκομένη παρά του γνωστού και εν τη αλλοδαπή μοναχού Αγαθαγγέλου, και εδύναντο να συγκριθώσι τινές των ημετέρων ξυλογράφων μετά των αλλοδαπών, αν τα τυπογραφεία ήσαν

κάλλιον διωργανωμένα ως προς την μελάνωσιν». Ο ιερομόναχος Αγαθάγγελος διδάξε από το 1843 ως το 1865, εκτός της ξυλογραφίας, και την τεχνική της χαλκογραφίας, η οποία δεν είχε τη διάδοση της ξυλογραφίας στην εικονογράφηση εντύπων, περιορισμένη από τον 18ο αιώνα σε θρησκευτικά χαρακτηριστικά και πολυτελείς εκδόσεις. Τον διαδέχτηκε ένας μαθητής του, ο Αριστείδης Ροβέρτος (1835-1892), ο οποίος διδάξε από το 1865 ως το 1892. Κοινά στον Ροβέρτο μαθήτευσαν οι περισσότεροι χαράκτες εικονογράφοι ελληνικών εντύπων του 19ου αιώνα. Η τεχνική της λιθογραφίας, που ασκείται στην Ελλάδα ιδιωτικά από το 1824 και κρατικά από το 1835, μπαίνει ευρέως και στην τυπογραφία. Κατά την τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα όμως η ξυλογραφία και η λιθογραφία θα δεχτούν πλήγμα από τη μηχανική τεχνική της τοιγκογραφίας/φωτοστοιγκογραφίας.

Στον 20ό αιώνα η ελληνική χαρακτηριστική ως τέχνη του βιβλίου θα βρει τον μαστορικό παλμό της από το 1939 και μετά με τον Γιάννη Κεφαλληνό (1894-1957), ο οποίος από το 1931 είχε εκλεγεί καθηγητής Χαρακτικής στην Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών. Ορόσημα, τα λευκώματα *Το Παγώνι* (1943), δουλεμένο από τον ίδιο και τους μαθητές του Χρίστο Δαγκλή (1916-1991) και Λουίζα Μοντεσάντου (1917-2007), και *Δέκα Λευκαί Λήκυθοι του Μουσείου Αθηνών* (1956), δουλεμένο πάλι από τον ίδιο και τους μαθητές του Νίκο Δαμιανάκη (1920-2005), Λουίζα Μοντεσάντου και Γιώργη Βαρλάμο (1922). Οι διάδοχοι του Κεφαλληνού Ευθύμης Παπαδημητρίου (1895-1958) και Κώστας Γραμματόπουλος (1916-2003), που υπήρξε και μαθητής του Κεφαλληνού, θα στρέψουν από τη δεκαετία του 1950 την απεικόνιση σε παρθένες ατραπούς. Ένα άλλο μέσο διάδοσης των εικόνων έργων τέχνης στην Αθήνα είναι τα περιοδικά εικαστικών τεχνών, μεικτά περισσότερο ως τα μέσα του 20ού αιώνα, αμιγή κατόπιν, με ξεχωριστό ανάμεσά τους τον *Ζυγό* (1955-83, με διακοπή στα χρόνια 1967-73) του Φραντζή Φραντζισκάκη (1926), όργανο και της ομώνυμης αίθουσας τέχνης. Το 1956 κυκλοφορήθηκαν από τις Εκδόσεις Αθηνών της Νίνας Ηλιοπούλου (1908-1985) δύο βιβλιοφιλικά λευκώματα που διαφρόντισε ο μαθητής του Κεφαλληνού, με επίδοση στην εικονογράφηση, χαράκτης Α. Τάσος (1914-1985): πρόκειται για τον *Μανουήλ Πανσέληνο* και τα *Βυζαντινά Μνημεία Αττικής και Βοιωτίας*.

Εφεξής οι ασπρόμαυρες και έγχρωμες εικόνες πληθαίνουν ραγδαία στην Αθήνα. Εξαιρετική κρισιμότητα αποκτά το ζήτημα της καλαισθησίας: το παρένθετο δίστιχο του καθαφικού ποιήματος *Εύνοια του Αλεξάνδρου Βάλα* (1916/21) «(Μά αν ήμουν ακαλαίσθητος, κι αν μυστικά το είχα προστάξει, / θάβγαζαν πρώτο, οι κόλακες, και το κουτσό μου αμάξι!..)» μοιάζει να εμφιλοχωρεί στην ηλεκτρονική Τάξη...